

Оригиналан научни рад
Примљен: 10. мај 2018.
Прихваћен: 2. јул 2018.

УДК 355.48(497.6)"1875/1878"
355.415.2(497.6)"1875/1878"
COBISS.SR-ID 275159564

Мр Братислав Теиновић

МУЗЕЈ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ,

БАЊА ЛУКА

e-mail: b.teinovic@hotmail.com

СНАБДИЈЕВАЊЕ УСТАНИКА У БОСНИ 1875–1878.

АПСТРАКТ: У раду се освјетљава такозвани позадински аспект устанка у Босни 1875–1878. Понуђен је одговор на егзистенцијална питања из устаничке свакодневице, тј. на устаничко снабдијевање, односно одијевање и исхрану. Устаници нису били униформисани, носили су народна одјела и хранили су се као обични сељаци.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: одјећа, исхрана, снабдијевање, устаници, Босна 1875–1878.

Војна организација устаника у Босни 1875–1878. подразумијевала је такозвано позадинско уређење. Устаници нису имали уједначену одјећу, јер нису били јединствено организована војска и у условима када се турска војска униформисала, устаничка герила, изузев неколицине иностраних добровољаца и српских официра, била је углавном одјевена у обичну народну ношњу. Исхрана устаничких чета била је на најнижем нивоу и представљала је један од највећих узрока устаничке деморализације.

Одјећа и обућа

Устаници нису носили униформе, као ни једнообразну одјећу. У југозападној Босни од одјеће устаници су највише носили кожухе,

карактеристичне за те крајеве, за које је вођа Голуб Бабић обичавао рећи да су „кожушине”.¹ Нешто квалитетнију одјећу добијали су устаници од Обровачког одбора. Један од вођа устаника из југозападне Босне поп Илија Билбија захваљивао се почетком јануара 1876. овом одбору „на посланим хаљинама”. Бабић се жалио једном од помагача устанка Милошу Кнежевићу у Обровцу како „најгоре стој[и] за преобуку”, тражећи да му се пошаљу четири кошуље. Помагач устаника из Плавног поп Петар Петрановић такође је новембра 1875. истицао како устаници „нарочито оскудијевају у опанцима, капама и чакширама”.² Близак сарадник Петра Мркоњића у сјеверозападној Босни словеначки добровољац Александер Томан свједочи о недостатку униформи.³ Мркоњићево одијело састојало се од: „астраханске шубаре, француске војничке блузе без ознака”. Он је лично опремао своју војску. Набавио је „више од 300 плишаних капа, да устаници не носе фесове и да се разликују од Турака”.⁴ Прву одјећу и обућу (кошуље, хлаче, опанци, капути, ћебад) за устанике је добио. Главна веза за набавку „стар[их] [х]аљин[а] и панталон[а]” у Новом Саду био је његов пријатељ Владимир Љотић. Снабдијевање је било конспиративно и за одјевне предмете су кориштене шифре. За опанке то је био број 611, за капуте 430, за кајише 431, за панталоне 651.⁵ Иван Шарц, такође словеначки добровољац у Мркоњићевој чети, био је крзнар и лично је добровољцима из Словеније направио „прве југословенске капе сличне црногорским само што за разлику од њих те капице нису на врху имале црногорски знак 'Н' (кнез Никола I Петровић – Б. Т.), већ грб са мјесецом и звијездом (грб Илирије – Б. Т.)”.⁶ Једна друга добровољачка чета, под Јованом Панићем, која је прешла Дрину и упала у Семберију, имала је у свом саставу припаднике разних националности. Међу-

¹ Ђорђе Микић, прир., Стојан Бијелић, *Казивање паметара о прошлости Бање Луке и Крајине* (Бања Лука: Баштина, 1996), 255.

² Hajrudin Ćurić, прир., Arhivska zbirka Vladimira Desnice, prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanku u Bosni 1875–1878 (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Grada, knj. XVII, одјелjenje друштвених наука, knj. 13, 1971), 37, 43.

³ Aleksander Toman, „S Petrom Karadjordjevićem v Bosni”, *Domovina*, 20. 5. 1921, 3.

⁴ Viktor Merlak, „Petar Mrkonjić (poveljnik slovenskih ustašev v Bosni–današnji jugoslovanski kralj)”, *Slovenski narod*, 18. 1. 1919, 1.

⁵ Милан Стевчић и Милорад Радевић, прир., Петар Мркоњић (Петар А. Карађорђевић), *Дневни записци једног усташа о босанско-херцеговачком устанку 1875–1876. године* (Београд: Историјски институт, Мешовита грађа [miscellanea], књ. 7, Грађа, књ. 18, 1979), 41, 107–109, 115; Aleksander Toman, *n. r.*, 3.

⁶ Viktor Merlak, *n. r.*, 20. 1. 1919, 1.

собно су се разликовали тако што су једни носили шешире, други шубаре, трећи качкете, а четврти фесове.⁷

Устаници из сјеверне Босне, које је поп Васо Пелагић лично могао да упозна, били су већином голи и боси, па чак и током зиме. Како је Пелагић тврдио, носили су „издрте хаљине” или само кошуљу, гаће и кратко гуњче. Попови који су учествовали у устанку, према Пелагићевом свједочењу носили су грађанска одијела и били су без крстова и мантија.⁸ Сјевернобосански устаници су на почетку устанка, како свједочи министар генерал Ранко Алимпић, тражили од српске владе „помоћи материјалне и одела”.⁹ Може се слободно констатовати да је већина устаника била обично одјевена. Обилазећи устаничке крајеве у јесен 1875. енглески путописац Артур Еванс је за неке Деспотовићеве војнике навео да су обучени као црногорски војници.¹⁰ Наиме, он је могао да види устанике обучене у босанску народну ношњу и евентуално неке Херцеговце залутале у устанак, чија се ношња у некој већој мјери и не разликује од ношње коју је Еванс назвао црногорском. Устаничке вође су испочетка носиле хајдучку ношњу. Вођа устаника из околине Босанске Градишке Петар Петровић Пеција носио је фермен, копоран, црвени фес са свиленим кићанкама, кошуљу од бијелог платна и џамадан плаве боје. Преко џамадана носио је сребрнасте токе и црвени гуњ, опшивен свиленим гајтаном. На појасу је имао свилени опасач са повијеним широким бенсилахом од коже, за који је затицао мале пушке, ножеве и ђемере. Уз чакшире од сукна носио је тозлуке, а на ногама дуге чарапе и опанке.¹¹ Поп Алекса Поповић забиљежио је да је Пеција носио свилени фермен, чакшире зване „стамболије” и ћурак са личином.¹² Иста одјећа се у већини случајева носила без пресвлачења током читавог трајања устанка.¹³

⁷ Прота Игњат Васић, *Дневник*, књ. I (Шабац: Либерална штампарија, 1889), 70.

⁸ Васо Пелагић, *Историја босанско-херцеговачке буне* (Сарајево: Свјетлост, 1953), 145, 153.

⁹ Милева [Алимпић], *Живот и рад генерала Ранка Алимпића у свези са догађајима из најновије српске историје* (Београд: Српска краљевска државна штампарија, 1892), 512.

¹⁰ Artur Dž. Evans, *Ilirska pisma* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1967), 41.

¹¹ Петар С. Иванчевић, „Петар (Пеција) Поповић, српски јунак и ратоборац”, *Јавор*, XIX, бр. 4, (1892), 60; Бранко Чубриловић, *Хајдук Пеција 1826–1875* (Сарајево: Народна просвјета, 1954), 14–15.

¹² Алекса З. Поповић, „Један детаљ из живота Петра Пеције Поповића, из летописа српске парохије добрљинске”, *Vrbaske novine*, 27. 8. 1933, 2.

¹³ Босанац, „Рањеник, прича из Босне”, *Босанска вила*, II, бр. 20, (1887), 306.

Устаник Нико Врањић из Бабићеве Црнопоточке чете је, по сјећању Пере Креце, почетком устанка носио „добар фермен од чохе”.¹⁴ И сам Бабић је током устанка носио народну ношњу. Наводно, одијело у коме се фотографисао после устанка прво је носио војвода Павошевић у устанку 1715, а потом Бабић у устанку 1875–1878. године. Чувано је у православној цркви у Доњем Тишковцу, да би га, изгледа, током Другог свјетског рата носио четник из југозападне Босне, неки Бранко Богуновић.¹⁵ И вођа ливањских католика фра Боно Шарић Дрежњак је током устанка носио народно одијело карактеристично за тај крај. У аустроугарском извјештају из Сиња о његовом хапшењу, из јуна 1877, пише како је овај устанички католички вођа ухваћен на граници између Хрватске и Босне у „српској народној ношњи”.¹⁶ Фра Дрежњак је у хумачком самостану крај Љубушког оставио устаничку капу и бисаге. Католик Мато Ловрић, такође ливањски устаник, носио је златом везене хаљине,¹⁷ које се нису крпиле концем него ликом.¹⁸ Осим народног одијела устаници су носили кошуље и кабанице. На годишњем вашару, који се одржавао у Приједору уочи самог почетка устанка, продавали су се београдски гуњеви и омиљене црвене кабанице. У то вријеме сваки добростојећи сељак у Босанској Крајини носио је ову кабаницу, поготово коњаник који је њоме могао заштити себе и коња.¹⁹ Устаник из југозападне Босне поп Никола Срдић носио је током устанка црвену кабаницу.²⁰ Слична кабаница чува се у Музеју Републике Српске у Бањалуци.²¹ Кабанице бољег квалитета за устанике је набављао трговац и велики донатор устаника Велимир Ломбардић из Трста.²²

¹⁴ Архив Босне и Херцеговине, Сарајево, рукописна збирка, „Животопис, своје ручно Перо Крецо Војвода”, без пагинације, инв. бр. 820/1103–2/1950 (у даљем тексту: А БиХ, „Животопис, своје ручно Перо Крецо Војвода”).

¹⁵ Братислав Теиновић, „Музеологија и музеографија о устанку босанских Срба (1875–1878), прилог каталогу изложбе Српски устанак у Босни 1875–1878”, *Гласник Удружења музејских радника Републике Српске*, VI, бр. 6, (2008), 46–47.

¹⁶ Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875–78* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1973), 314.

¹⁷ Stipo Marković, „Uspomene don Stjepana Krešića iz Bosanskog ustanka 1875–1878. god”, *Godišnjak Arhiva i Društva arhivista BiH*, X–XI, (1970/71), 426, 457.

¹⁸ Босанац, н. р., 306.

¹⁹ Ђорђе Микић, н. д., 247.

²⁰ А БиХ, Животопис, своје ручно Перо Крецо Војвода.

²¹ Братислав Теиновић, *Српски устанак у Босни 1875–1878* (Бања Лука: Музеј Републике Српске, 2006), 50.

²² Marko Vego, „Pisma o Bosansko-hercegovačkom ustanku od 1875 do 1878 god.”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s., istorija i etnografija, IX, (1954), 50.

Неки устаници су, осим обичних сеоских капа, носили и шапке. Турски војници заплијенили су крајем марта 1878. од устаника из Вакуфа крај Босанске Градишке три такве шапке. Устаници су се током трајања борби, осим од заробљених турских војника, одјећом снабдијевали и од лојалних грађана Срба. Никола Гајић из Голеша код Бањалуке као лојални грађанин био је у јуну 1877. темељно покраден од локалног разбојника Јове Шкрбића и његове одметничке групе. Ова устаничка, или како су је турске власти третирале ешкијска (одметничка) група, поред бројних ствари, отела је Гајићу: седам копорана, једну кожно торбу, шест пари опанака, десет мушких кошуља, два јелека, седам пари чарапа, једне чакшире, двоје гаћа, осам торби, шест зубуна, четири пешкира (ручника), осам појаса и један капут.²³

Новосадска „Застава” објавила је у октобру 1875. потребе устаника у Босанској Крајини, гдје се први пут најјасније може сагледати начин њиховог одијевања. У најкраћем, као најнужније наводи се 1.000 комада добрих сукнених граничарских гуњева и исто толико чакшира, опанака и кожних торбака за муницију.²⁴ Из једног аустроугарског извјештаја из септембра 1877. види се да су устаници носили и неку врсту шињела, тј. „мантила” и огртаче.²⁵ Вјероватно је ријеч о аустро(угарским) граничарским капутима, који су се и у ранијим годинама добављали на такозваним раштелима, односно пограничним караулама са Војном границом. Устаничка кореспонденција открива да су устаници током цијеле године носили сељачке чакшире од дебелог сукна, док су се кошуље и „гаће” (хлаче – Б. Т.) за устанике шиле у хрватској Глини.²⁶ Већ је истакнуто да су обични устаници на ногама углавном носили опанке, које су иначе биле најчешћа обућа већине становника Босне.²⁷ Четовође и нижи официри носили су кожне чизме и ципеле, а које је помагач устанка у југозападној Босни Владимир Десница набављао код бечког фабриканта „D. Marloa”.²⁸ Ципеле за Крецину устаничку чету правио је у

²³ Музеј Козаре, Приједор, рукописна заоставштина Хасана Шкапура (грађа из Оријенталног института у Сарајеву) (у даљем тексту: МКП, РЗХШ–ОИС), инв. бр. 173/77, инв. бр. 93/78.

²⁴ Хамдија Капић, ур., „Застава” о Босни и Херцеговини 1874–1876, књ. III, (Сарајево: Свјетлост, 1954), 237.

²⁵ Milorad Ekmečić, *n. d.*, 248.

²⁶ Marko Vego, *n. r.*, 51–52.

²⁷ Босанац, *n. p.*, 306.

²⁸ Hajrudin Ćurić, *n. d.*, 54, 143.

Плавну католик из Ливна Иво Долић, док им је опанке слао Кнински одбор. Крецо је за своје устанике добио педесет пари опанака и од добротворке Енглескиње Аделајне Ирби.²⁹ Мркоњић је своју устаничку формацију на Ђорковачи такође опскрбио новим опанцима.³⁰ Понекад су опанци били ратни плијен.³¹ Хрватски одбор у Крижевцима сакупио је за устанике из сјеверних дијелова Босне, осим нешто одјеће, и обућу. Агент загребачког одбора, неки Палмер, донио је фебруара 1876. из Лондона за устанике и избјеглице на петрињском подручју 168 пари опанака.³²

Пуковник Деспотовић преузео је од Бабића војску голу и босу, писао је августа 1876. *Заставин* извјештач из Врлике. Када ју је разгледао грохотом се смијао, јер су војници били неуједначено одјевени. Од ношњи носили су: босанску, црногорску, херцеговачку, далматинску, турску и личку, а било их је одјевено и у аустроугарске граничарске униформе. Из тих разлога, али и због потребе да се устаници повежу у јединствени српски фронт против Турака, пуковник Деспотовић је, „наручивши хиљаду нових кабаница, гуњева, чакшира и опанака, одлучио да се устаничка војска обуче слично тадашњој српској народној војсци.“³³

Деспотовић је тршћанског трговца Андрију Кнежевића нешто касније молио за „чакшире од дебелог сукна које народ и војска носе и зими и љети“,³⁴ као и за „муштре од сукна каштеланскога модрога и нашкога од сваке врсте и дебелих панова модрих и других боја, само нек чоја буде“.³⁵ Његови официри, као и он сам, уз једноо-

²⁹ А БиХ, Жйвотопйс, своје ручно Перо Крецо Војвода.

³⁰ Milorad Ekmečić, *n. d.*, 182.

³¹ Милан Стевчић и Милорад Радевић, *н. д.*, 127.

³² Dragutin Pavličević, „Odbori za pomaganje i bosanski prebjezi u sjevernoj Hrvatskoj tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka 1875–1878“, *Radovi*, br. 7, (1975), 225–226.

³³ Хамдија Капићић, ур., „*Застава*“ о 1876–1878, књ. IV (Сарајево: Свјетлост 1956), 130; Наредбом кнеза Милана из 1870. српска стална и народна војска добиле су ново одијело. Оно је садржавало чохане суроплаве: капе (граничарске, касније прозване шајкача), гуњеве или блузе, чакшире, панталоне и сукнене кабанице са дугим рукавима и капуљачом (огртач, мантил, јапунце, шињел). За обичне војнике под обућом су се и даље подразумевјевали опанци „онакови као што су у народу уобичајени“, а кожне високе чизме са мамузама дужила је коњица и официри (Desanka Nikolić, „Kako se oblačila narodna vojska u Srbiji u XIX veku [Prilog proučavanju vojnog odevanja u nas]“, *Vesnik*, br. 17, [1971], 158–166).

³⁴ Marko Vego, *n. r.*, 54.

³⁵ Hajrudin Ćurić, *n. d.*, 104.

бразне српске униформе носили су и сукнене шињеле.³⁶ Задарски трговац Симеон Талић, који је набављао одјећу за Деспотовићеве устанике, у једном писму из септембра 1876. широке кабанице назвао је „capotto alla Messikana”.³⁷

За анализу устаничког одијевања интересантан је и један податак турске обавјештајне службе из децембра 1876, који говори о томе да се за босанске устанике у Београдској тврђави израђује многа одјећа.³⁸ Истина је, да је у неким српским устаничким јединицама у Босни након српско-турског примирја марта 1877. забиљежено присуство повраћених добровољаца, и то у групама од 20 до 80 људи, обучених у српске униформе.³⁹ Оскудица у одијевању изазивала је фрустрације и конфликте међу устаницима, што је и слабило дисциплину читавих чета и деморалисало их за даљи рат против боље одјевених турских војних формација. У југозападној Босни је неравноправно дијељење „хаљина” често доводило до раскола.⁴⁰ Устанички вођа Триво Амелица љутио се што његовој чети нису биле подијељене најбоље „хаљине”, што је, уосталом, био разлог напуштања штаба пуковника Деспотовића јануара 1877. године.⁴¹ Такође, крајем устанка устаник Јосиф Ракић отворено је приговарао да убудуће неће четовати „без добрих хаљина”.⁴² Пуковник Деспотовић водио је рачуна о свом одијевању и личном изгледу. Новембра 1876. тражио је од Ломбардића да му се у Трсту набаве „панталоне од сировог плавог сукна, које се могу носити у великим чизмама, које би биле у доњем дијелу мало уже да би се могле увући, и шајкашку капу од модре чоје са три црвена порта, као и корбач од говеђе жиле франела, затим кабаницу од гумаластике, која се носи преко обичне кабанице и штити је од кише”.⁴³ Варцаранин Крецо затекао је Деспотовића у Штабу како спава обучен у руској униформи,⁴⁴ која је по свему судећи потицала из времена његовог службовања као нижег руског официра. Један турски извор могао би да доведе у не-

³⁶ Milorad Ekmečić, *n. d.*, 220.

³⁷ Hajrudin Ćurić, *n. d.*, 105.

³⁸ МКП, РЗХШ–ОИС, инв. бр. 208/76.

³⁹ Milorad Ekmečić, *n. d.*, 278.

⁴⁰ Владимир Красић, *Устанак у Босни 1875–1878, грађа за новију српску историју рата за ослобођење* (Нови Сад: Штампарија А. Пајевић, 1884), 209.

⁴¹ Hajrudin Ćurić, *n. d.*, 119.

⁴² А БиХ, Жйвотопйс, своје ручно Перо Крецо Војвода.

⁴³ Marko Vego, *n. r.*, 50–51, 53.

⁴⁴ А БиХ, Жйвотопйс, своје ручно Перо Крецо Војвода.

доумицу истраживање устаничког снабдијевања, јер тврди да је након борби вођених током јануара 1877. у селу Коровина крај Бањалуке један од убијених устаника носио њемачко одијело.⁴⁵ Са сигурношћу би се могло рећи да је униформа или одијело убијеног устаника било западне, односно аустроугарске провенијенције. Турска обавјештајна служба имала је јула 1877. информацију да се устаници у Брезовачи снабдијевају одјећом из Сиска.⁴⁶

Еванс се сјећа свог боравка у Главном штабу пуковника Деспотовића, када је овај „звезкао мамузама” на чизмама,⁴⁷ а аустроугарски погранични извори описују га као устаничког вођу у фраку и са неколико бираних капута.⁴⁸ И устаници у сјеверозападном дијелу Босне, око Велике Кладуше и Цазина, носили су кабанице које су набављали у оближњим пограничним хрватским мјестима. Тако је Мркоњићев послани Равур за 6 форинти у хрватској Глини купио војничку кабаницу и поклатио је своје вођи.⁴⁹ Устаници су плијенили одјећу и од поражених турских снага. Бабићева чета је освајањем Горњег и Доњег Унца, марта 1876, задобила већу количину покривача и кабаница, а Триво Амелица, поп Ђоко Каран, Вид Милановић и Симо Давидовић, након велике војне експедиције на Каменград код Санског Моста јуна 1877, отели су бројне аскерске (војничке) кабанице.⁵⁰ Устаници су се одјећом, као и осталим потрештинама, опскрбљивали и пљачком сељака. Тако се око 80 српских устаника снабдијело октобра 1876. врећама и покривачима у неким католичким селима у околини Дервенте.⁵¹

Спавало се обично гдје се током покрета јединица или борби стигло и затекло. Мркоњић и његови устаници спавали су на простиркама направљеним од бујади и лишћа, просутим по буковим жилама.⁵² Католичка устаничка чета из ливањског Пролога провела је читаву зиму 1875/76. у такозваним „шевернатим потлеушастим

⁴⁵ МКП, РЗХШ–ОИС, инв. бр. 159/77.

⁴⁶ Исто, инв. бр. карт. 2955.

⁴⁷ Artur Dž. Evans, *n. d.*, 38.

⁴⁸ Milorad Ekmečić, *n. d.*, 220.

⁴⁹ Милан Карановић, *Четовање Војводе Петра Мркоњића, краља Петра, по Босанској Крајини 1875–76, по причању његовог четника – посилног* (Сарајево: Штампарија Петра Н. Гаковића, 1921), 61.

⁵⁰ Владимир Красић, *н. д.*, 127, 148.

⁵¹ МКП, РЗХШ–ОИС, инв. бр. 4/76.

⁵² Милан Карановић, *н. д.*, 21–26.

колибицама”.⁵³ Колибе су првих дана устанка биле једини кровови над главама.⁵⁴ Проблем је представљао дим, којег је било у колибама толико, како каже Владимир Красић, да се и „поред здравих очију било слијепо”.⁵⁵ „Од дима, мало је који (устаник – Б. Т.) кога видио, у пола [су били] слијепи а црнили [су] се као угарци”. Од јаке ватре и дима устаници су се осјећали „као на ражњу”, док им је кожа „била ишпарата као ћилим од студени и врућине”.⁵⁶ Словенац Томан свједочи да су устаници са Ђорковаче већ у септембру 1875. имали шаторе који су их „зими штитили од хладноће, а љети бранили од кишаша”. Заспивали су уз „логорску ватру”.⁵⁷ Такође, Мркоњић је дао „одма[х] правити колибе за барут, муницију и [х]рану”. Тек на прољеће 1876. Мркоњићеви устаници израдили су прве бараке.⁵⁸ Устаници су за расвјету, осим зубља и смоласте боровине⁵⁹, користили воштане свијеће и фењере. Турци су крајем марта 1878. од устаника из Вакуфа крај Босанске Градишке, поред осталих ствари, заплијенили два фењера и 32 дкг воска.⁶⁰

Исхрана

Према једном извјештају британског конзула становништво Босне уочи устанка углавном се хранило „грубим хљебом, природним сиром, поврћем и врло ријетко месом и живином”.⁶¹ Исхрана устаничких чета није могла бити ништа боља. Оброк би се у већини случајева састојао у томе што би се чета, како каже Милорад Екмећић „пустила на испашу” да се на њиви најједе младог кукуруза,⁶² главне хране за све четири године рата. Кукуруз је био најчешћа храна било да је ријеч о печеном или мљевеном (брашнастом) за прављење хљеба. Заправо, током четири устаничке године највише

⁵³ Stipo Marković, n. r., 424.

⁵⁴ Босанац, n. p., 306.

⁵⁵ Владимир Красић, n. d., 193.

⁵⁶ Босанац, n. p., 306.

⁵⁷ Aleksander Toman, n. r., 3.

⁵⁸ Милан Стевчић и Милорад Радевић, n. d., 39, 80.

⁵⁹ Artur Dž. Evans, n. d., 47.

⁶⁰ МКП, РЗХШ–ОИС, инв. бр. 93/78.

⁶¹ William Forsyth, *The Slavonic Provinces south of the Danube, A Sketch of their History and Present State in Relations to the Ottoman Porte* (London: John Murray, 1876), 92.

⁶² Milorad Ekmečić, n. d., 244.

се јела сува кукурузна пура,⁶³ а и двопек је био један од најзаступљенијих прехранбених производа. Бабић је једном приликом тражио 1.000 комада мустри (калупа) за галете (двопек) од помагача устанка попа Петрановића из Плавна. Један од вођа устанка у југозападној Босни трговац Јово Ерцег-Скобла молио је марта 1876. Десницу за „башкот“ (итал. *biscotto* – бисквит, двопек) за устанике.⁶⁴

Од попа Петрановића и Деснице крајем 1876. Деспотовић је тражио „шест хиљада кварата кукуруза добрих”.⁶⁵ Касније, када је средином покрета завладала криза, на једног устаника долазило је само пола оке кукурузовог брашна. Дешавало се да из Книна пристигне четири товара црвавих колача, који су се због оскудице морали појести. У вријеме весеља, побједе или кад се славила слава пило се вино, а клала се стока и јањад. У неким устаничким областима неисхрањене чете су због недостатка основних животних намирница падале у неповратну депресију и тако доводиле читав устанак у кризу. За покрет јединица и ношење тежег и кабастијег наоружања била је неопходна боља исхрана. Неки Личанин је од Креце за један дан тражио од хране пет ока пуре, двије оке мяса и три врча вина како би имао снаге да на себи носи топ.⁶⁶ Глад је устаничка пошаст читаво вријеме устанка и није нимало необично што се „печен[а] овновин[а]” неким устаницима често јавља у сновима.⁶⁷ Храна је била углавном неслана, а соли је хронично недостајало чак и устаницима у југозападној Босни, без обзира на близину Далмације. Они су со углавном набављали „од једног Србина трговца у Србу”.⁶⁸

Од укупно 10.000 рубаља помоћи добијених почетком 1877. од Славјанофилског комитета из Петрограда, половина је одмах потрошена на куповину кукуруза.⁶⁹ Устаници су „спарене кукурузе у жрвњу ужрвнали па од тога брашна спремања би се различита јела: данас пуру, сутра мандру, прекосутра жганце, заксјутра пелентру”.⁷⁰ Мркоњић је „хљеб за чету добива[о] из Глине од пекара Ђоке Губе-

⁶³ Владимир Красић, *н. д.*, 193, 209.

⁶⁴ Hajrudin Ćurić, *н. д.*, 42, 54.

⁶⁵ *Isto*, 118.

⁶⁶ А БиХ, Жйвотопйс, своје ручно Перо Крецо Војвода,

⁶⁷ Босанац, *н. р.*, 306–307.

⁶⁸ П.[етар] У[зелац]-. „Сељак лечник. (Слика из босанског устанка)”, Застава, 3. 11. 1889, 1.

⁶⁹ Milorad Ekmečić, *н. д.*, 268.

⁷⁰ Босанац, *н. р.*, 306.

рине”,⁷¹ а добављао му га је неки Бијелић, глински трговац. Заправо, чети Мркоњића главна веза за хљеб и осталу храну био је поп Алекса Остојић. Он је заједно са братом Самуилом из оближњег Жировца био од највеће помоћи Ђорковачкој чети. Снабдијевање је било конспиративно и свака намирница имала је шифру: храна – 855, козе – 426, свиње – 718, со – 720, брашно – 134. Мркоњићеви устаници су се хљебом, осим из Глине и Жировца, снабдијевали и из: Јамнице,⁷² Огулина, Петриње и Сиска.⁷³ Турска војнообавјештајна служба имала је јула 1877. информацију да се устаници у Брезовачи снабдијевају печеним погачама из Сиска.⁷⁴ У Сиску је, осим хљеба, набављано и месо.⁷⁵ Испочетка је Мркоњићеве устанике од меса доста често сљедовала овчетина, козетина и говедина.⁷⁶ До меса су долазили и пљачком. Тако су једном приликом у нападу на кулу Хрустан-бега Халацића заплијенили „3 говеда и око 20 оваца”.⁷⁷ Током покрета јединице сваког од „Мркоњићеваца” сљедовало је „нешто хљеба и сира”.⁷⁸ Дешавало се да у појединим ситуацијама његови устаници вечерају „кржаве кобасице”, као што је то било у Шумарицама на Уни.⁷⁹ Ипак, главна устаничка храна заувјек је остао печени кукуруз.⁸⁰ И на Ђорковачи је крајем 1875. завладала оскудица у храни, када је „овчју печеницу замијенила куруза”,⁸¹ а почетком идуће године и тешка глад. Поред меса, недостајало је хљеба, који се у мају те године дијелио „једва један на човека”.⁸²

Један од учесника устанка у југозападној Босни се у својим сјећањима жалио на лоше сљедовање које је стизало из Книна. Наиме, хљеб који им је слат из Книна био је лошег квалитета или, што је горе, био је црвав или прокисео, због чега се нарочито гладовало.⁸³ И

⁷¹ Архив Србије, Београд, Министарство иностраних дела – Политичко одељење (1871–1918) [у даљем тексту: АС, МИД–ПО (1871–1918)]–I/217, Пов. No 1291, Б/2, Ђока Влајковић – Јовану Ристићу, непознато мјесто, без датума.

⁷² Милан Стевчић и Милорад Радевић, *н. д.*, 25–26, 42, 77, 105, 107, 109–110.

⁷³ Aleksander Toman, *н. р.*, 3.

⁷⁴ МКП, РЗХШ–ОИС, инв. бр. карт. 2955.

⁷⁵ Милан Стевчић и Милорад Радевић, *н. д.*, 63.

⁷⁶ Aleksander Toman, *н. р.*, 3.

⁷⁷ Viktor Merlak, *н. р.*, 20. 1. 1919, 1.

⁷⁸ Aleksander Toman, *н. р.*, 3.

⁷⁹ Viktor Merlak, *н. р.*, 18. 1. 1919, 1.

⁸⁰ Милан Стевчић и Милорад Радевић, *н. д.*, 49.

⁸¹ Aleksander Toman, *н. р.*, 27. 5. 1921, 2.

⁸² Милан Стевчић и Милорад Радевић, *н. д.*, 64, 77.

⁸³ Босанац, *н. р.*, 306–307.

Крецо се присјећа да је у Тишковац почетком устанка „крух долазио из Книна, али прекисео и слаб”.⁸⁴ И Обровачки одбор слао је јануара 1876. „устаницима крух”.⁸⁵ До жита и хљеба долазило се и плијењењем турских залиха. Устаничка чета из Босанског Новог, предвођена Цвјетком Станковићем и Мићом Шурланом, децембра 1875. је код Стрижне отела турској војсци „13 житних лађа”.⁸⁶ Устаници из Пастирева су након једне добијене битке крајем маја 1876. „добили пуно круха”.⁸⁷

Када би устаници некога угостили, пазило се да хране има разноврсне, квалитетне и да је има у изобиљу. Еванс, који је неко вријеме провео у устаничким логорима, свједочи да га је Крецо почастио изврсном чорбом и овчетином. Исти је код другог устаничког вође, Симе Краља, био на округлој дрвеној трпези послужен великом здјелом пуном кукуруза и комадима изрезане овчетине. Јело се прстима, док је домаћин свима редом у сребрене чаше сипао густо далматинско вино. Жене, које су за вријеме трајања вечере држале припаљено зубље од смоласте боровине, јеле су заједно са дјецом послије свих. Вечера се уобичајено завршавала народном пјесмом уз гусле. Еванс је описао гозбу и у Главном штабу пуковника Деспотовића, истакаваши како је „послије вечере, послужене на турској тепсији, слиједило заливање пробраним врстама далматинског вина”. Устанички вођа Павле Вукановић заклао је за Еванса јагње, а свога човјека послао да у Унцу упеца сјајну пастрмку.⁸⁸ Осим козјег млијека, права посланица била је „неслан[а] козлетин[а]”.⁸⁹

Поред главног јела, пуре, понегдје се кувао и јео пасуљ,⁹⁰ бијели, црни и шарени.⁹¹ У Тишковцу је почетком устанка било „доста граха, изобиља зејтина”, сјећа се Крецо.⁹² Деспотовић је тршћанског трговца Ломбардића молио да му пошаље бијели, жути или шарени пасуљ.⁹³ Он је за главног интенданта за храну поставио трговца Ер-

⁸⁴ А БиХ, Жйвотопйс, своје ручно Перо Крецо Војвода.

⁸⁵ Hajrudin Ćurić, *n. d.*, 44–45.

⁸⁶ *Primorac*, III, br. 111, 16. 12. 1875.

⁸⁷ *Isto*, IV, br. 71, 13. 6. 1876.

⁸⁸ Artur Dž. Evans, *n. d.*, 44, 47, 93.

⁸⁹ Босанац, *n. p.*, 305.

⁹⁰ Владимир Красић, *n. d.*, 209.

⁹¹ Босанац, *n. p.*, 306.

⁹² А БиХ, Жйвотопйс, своје ручно Перо Крецо Војвода.

⁹³ Marko Vego, *n. r.*, 53.

цега-Скоблу.⁹⁴ За њега је српски генерал Алимпић, који га је имао прилику лично упознати у Сплиту, навео да „он управља помоћу, коју усташи добијају”.⁹⁵ У „Прокламацији” из септембра 1876. тражио је Деспотовић од ливањских бегова Иسمет-паше Узунџића и Дервиш-паше Тескерџића, осим покоравања, и да му предају много хране.⁹⁶ Рижу су устаници из југозападне Босне једном добили из Бенковца.⁹⁷ Једна група устаника у сјеверној Босни је новембра 1875. пљачком турске лађе код Добрљина заплијенила „20 товара пиринча (риже) и 60 центи шећера”.⁹⁸ Код Мркоњића су постојали „кувари за читаву чету и који су се старали да јело будне готово кад су ови на послу или у боју били” и набављачи хране. Међутим, и у његовој чети се често гладовало. Највећа несташница хране, како је напоменуто, забиљежена је у Мркоњићевој чети маја 1876, када је завладала „права револуција у логору због глади”. Разлог томе била је одлука бечке владе да затварањем своје границе са Турском дезавуише устанички покрет. Мркоњић је 17. маја 1876. писао неком анонимном пријатељу како у његовом устаничком „логору црква[ју] од глади”, као и да „Аустријанци ватају наш леб и брашно”, због чега је хтио „да се и са Швабом побије”. Жалио се да му „људи помреше од глади”, те да „леб и брашно вађају свуда сержани и цесарски војници”. Када устаника „ухвате да носи леб и брашно, кундацима га бију и терају као пса каквог”. Мркоњић наводи како је неки граничарски официр Угризовић из Жировца устанички „леб вађа, а Турцима брашно код Жировачке куле турске продаје, као со и све што је потребно”. Мркоњић је писао 26. маја исте године како у његов устанички логор „ни леб ни брашно не долази”, затим да су „у Жировцу ухватили нам сержани 1500 комада леба”. Он је спријечио „револуциј[у] у логору што јим (устаницима – Б. Т.) н[ије] дозвољава[о] да ударе на сержане и војнике (аустроугарске – Б. Т.) који су у Жировцу”, а који су „секвестрирали” хљеб и брашно за устанике. На Ђорковачи је глад узела таквог маха да су устаници „морали гулити коре од дрва и сок јести [и] тражи[т]и по њивама кукуруз, ако се који заборављен наводи”. Такође, Мркоњић 1. јуна 1876. понавља: „на жалост, тужно стање у логору, јер људи од чети-

⁹⁴ Stipo Marković, *n. r.*, 458.

⁹⁵ Милева [Алимпић], *н. д.*, 546.

⁹⁶ Stipo Marković, *n. r.*, 430.

⁹⁷ Hajrudin Ćurić, *n. d.*, 67.

⁹⁸ Primorac, III, br. 98, 16. 11. 1875.

ри дана не једу нити леба нити шта друго, осим кукуруза, који је презимовао на класу и који су Турци заборавили. То је сва [х]рана, доста мршава”.⁹⁹ Поп Пелагић свједочи да су неки устаници усљед неиздрживе глади били приморани да једу буково и глогово лишће, као и церову кору.¹⁰⁰ Током покрета устаничких чета у југозападној Босни, када се највише оскудијевало у храни, брали су се шумски плодови и гљиве цријемуше (медвјеђи лук – Б. Т.) по планини Цријемуши (код Босанског Грахова – Б. Т.).¹⁰¹ Босна је и тада била богата воћем и шумским плодовима, о чему свједочи путописац Еванс. Нарочито је по томе била позната долина Укрине у босанској Посавини. Еванс је првих устаничких мјесеци пролазио „кроз шуме шљивика” у овој области, док је поред сеоских ограда видио живице са обиљем купина и малина.¹⁰²

Други узрок хроничне несташнице хране и глади, поред аустроугарске блокаде границе, било је невријеме крајем 1876. у сјеверној Босни, гдје су „од непрекидне кише на дошли Сава, Босна и Врбас и поплавили далеко унаоколо. Многа села потопљена су и многе општине у највећој су невољи. Саобраћај је прекинут, а и онако је хране слабо било”.¹⁰³ Сљедеће године Босну су погодиле велике суше, поготово на љето када „воде многе присушише”.¹⁰⁴ Пелагић истиче за неке сјевернобосанске устаничке чете да су некада у недостатку воде били приморани да жеђ гасе барутом или да пију уцрвану воду из стублина и копитњака.¹⁰⁵ За Мркоњића је воду са врела Ледењак под брдом Ђулумак у букари од кестенове коре лично доносио његов послани Равур.¹⁰⁶

У вријеме стабилизације ратишта и примирја у готово свим устаничким четама пила су се разна алкохолна пића. У југозападној Босни то су били ракија и вино, а у Мркоњићевом логору, осим ракије, пило се чак и пиво.¹⁰⁷ Ипак, поједине вође претјеривале су у пи-

⁹⁹ Милан Стевчић и Милорад Радевић, *н. д.*, 40, 82–83, 124, 125–126.

¹⁰⁰ Васо Пелагић, *н. д.*, 144–145.

¹⁰¹ Владимир Красић, *н. д.*, 209.

¹⁰² Artur Dž. Evans, *Kroz Bosnu i Hercegovinu peške tokom pobune augusta i septembra 1875.* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1965), 130.

¹⁰³ *Српске новине*, XXXIV, бр. 288, 30. 12. 1876.

¹⁰⁴ Јако Baltić, *Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vremena u Bosni* (Sarajevo, Zagreb: Biblioteka Iz Bosne Srebrene, Sinopsis, 2003), 399.

¹⁰⁵ Васо Пелагић, *н. д.*, 144–145.

¹⁰⁶ Милан Карановић, *н. д.*, 27.

¹⁰⁷ *Исто*, 56, 60.

ћу. Мркоњић је током једног непланираног сусрета видео Пецију потпуно пијаног.¹⁰⁸ Штавише, страдању Пеције и Остоје Јањетовића Корманоша код Гаштице 10. септембра 1875. допринијело је, по неким, њихово пијанство.¹⁰⁹ Руски извори такође тврде да су Пеција и Корманош прије пораза на Гаштици пијанчили.¹¹⁰ Мркоњић је 22. фебруара 1876. писао Љотићу како су неки устаници „под Хубмајером (Мирослав – Б. Т.) само пијанчили и са чашама пуним викали и обећавали ослободити Босну”. Ништа бољи нису били ни Мркоњићеви устаници, који се „многи поопијају да забораве на глад”. Осим тога, „велику част муниције разнели су људи (Мркоњићеви устаници – Б. Т.) и прода[вали] немилице за ракију”.¹¹¹ За једног од устаничких вођа, Амелицу, Крецо вели да од свега „ракије нај воли”.¹¹² Ракија, како је напоменуто, била је омиљено пиће, посебно код устаника у југозападној Босни. Када је један њихов болничар за потребе дезинфекције рана тражио од далматинског Одбора за помагање устанка „сваки дан најмање по 20–25 ока комовице ракије без које он не може лечити”, то му нико није вјеровао.¹¹³

Крецо је главобољу лијечио врућим млијеком (вареником), али се у његовој чети највише пило црно далматинско вино, и то углавном за вечеру. Пило се и козје млијеко, кафа и врео чај, као и ракија, понекад и у неограниченим количинама. Пушио се „духан херцеговац”, који је Крецо за своје устанике куповао у Книну, или га је у чету довозио неки Далматинац.¹¹⁴ У временима предаха јужнобосански устаници су обичавали мудровати уз припаљену далматинску „полту”.¹¹⁵ Када није имао ватру да запали „цигару дувана” Крецо је то радио пушком.¹¹⁶ Пелагић је прозивао неке вође да су у вријеме док се гладовало трошили устанички новац за своје „извршне цигаре”.¹¹⁷ Словеначки добровољац Виктор Мерлак видео је први пут Мркоњића у Хрватској Костајници, када је овај „сједио у наслоња-

¹⁰⁸ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић* (1) (Београд: БИГЗ, 1994), 122.

¹⁰⁹ Милан Карановић, *н. д.*, 11.

¹¹⁰ Ибрахим Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)* (Сарајево: Веселин Маслеша, 1988), 425.

¹¹¹ Милан Стевчић и Милорад Радевић, *н. д.*, 83, 89, 113.

¹¹² А БиХ, Животопис, своје ручно Перо Крецо Војвода.

¹¹³ П.[етар] У[зелац], *н. р.*, 1.

¹¹⁴ А БиХ, Животопис, своје ручно Перо Крецо Војвода.

¹¹⁵ Босанац, *н. р.*, 306.

¹¹⁶ А БиХ, Животопис, своје ручно Перо Крецо Војвода.

¹¹⁷ Васо Пелагић, *н. д.*, 146.

чу и пушио цигарету”.¹¹⁸ Мркоњићу је дуван продавао Нухан Диздаревић из Бужима,¹¹⁹ а шифра за тајну набавку дувана била је 266.¹²⁰

Бабић није трпио да се у логору тргује или доноси пиће. Ако би неко од устаника донио вино или ракију, овај би му пресудио казном од педесет штапова по задњици, а ако би се исто поновило осуђивао би их на вјешање.¹²¹ Деспотовић је по руском обичају пио чај. У његовом штабу било је довољно и хране и пића. Имао је обичај да госте части колачима и добром трпезом, а од пића добрим далматинским вином.¹²² Када се прослављало његово именовање за генерала, у Главном штабу наздрављало се вином из сребреног бокала.¹²³

Све до доласка Деспотовића из Србије за главног команданта били су веома чести случајеви крађа, као и нападања муслиманских села, са главним циљем да устаници „[х]ране задобију”.¹²⁴ Устанички вођа из сјеверне Босне Вид Билановић је у нападу на турски логор у Србцу 11. октобра 1875. задобио за своју војску, како свједочи, „много [х]ране”.¹²⁵ У Кључком срезу је до краја 1875. „запаљено седам муслиманских насеља са преко четири стотине кућа. Осим пљачкања стоке и остале живине, спаљено је и опљачкано на хиљаде ока разноврсних прехрамбених намирница. И државне прехрамбене залихе које су се налазиле ускладиштене унутар тих мјеста и насеља такође су дијелом спаљене, а дијелом опљачкане и однесене у велику планину Грмеч”.¹²⁶

Од бројних муслиманских велепосједника из Босанске Градишке отимана је стока и сточни производи (волкови, коњи, краве, овце, масло и сир), као и жито (пшеница, зоб, јечам, просо, кукуруз, пасуљ и сирак).¹²⁷ Мартовским (1876) ослобађењем оба Унца, војвода Бабић је задобио 17 пуних амбара са различитим врстама жита, које

¹¹⁸Viktor Merlak, *n. r.*, 18. 1. 1919, 1.

¹¹⁹Милан Карановић, *н. д.*, 27.

¹²⁰Милан Стевчић и Милорад Радевић, *н. д.*, 106.

¹²¹Ђорђе Микић, *н. д.*, 255–256.

¹²²Milorad Ekmečić, *n. d.*, 220.

¹²³Ибрахим Тепић, *н. д.*, 459.

¹²⁴Primorac, IV, br. 60, 18. 5. 1876.

¹²⁵Музеј Републике Српске, Бања Лука – архивска грађа збирке османско-турског периода (1527–1878)–463/I–2 (manuscript), „Житие” Вида Билановића, србачког трговца (1840–1887), 13.

¹²⁶Исто–25/VIII–4, бр., Представка 11 мухтара и 47 угледних Муслимана из кључког среза (на арапском језику) – Порти, Кључ 20. 12. 1875 (1. 1. 1876.)

¹²⁷МКП, РЗХШ–ОИС, инв. бр. 362 (табела бр. XL), инв. бр. 363 (табела бр. XLI), инв. бр. 364 (табела бр. XLII), инв. бр. 365 (табела бр. XLIII), инв. бр. 366 (табела бр. XLIV), инв. бр. 367 (табела бр. XLV), инв. бр. 368 (табела бр. XLVI).

је предао главном снабдијевачу Петру Узелцу да их овај „запечатити”.¹²⁸ Том приликом је од турске војске отето и „19 волова, 40 кабаница и 26 врећа разне хране (цукра, каве, брашна)”.¹²⁹ Према једном другом извору, након освајања Унца устаници су били богатији за „12 волова, 23 коња, 14 вагана (ваган је мјера за жито) кукуруза и све посуђе војничко од бакра”.¹³⁰ Осим тога, конвој препун прехранбених намирница од „6 товара пшенице, 3 товара цукра и каве”, који је из Босанског Петровца ишао за турску војску у Унац, оплијенио је крајем истог мјесеца Миле Бабић.¹³¹ Чета Алексе Јакшића је априла исте године заплијенила на Пролошком пољу „200 комада тегљеће стоке и знатну количину хране, која је била праћена у Ливно”.¹³² Устаничка чета Миће Тркуље отела је у мају 1876. „од Турака 20 коња са храном, што се беше опремило у Грахово (Босанско – Б. Т.)”.¹³³ Овај напад се догодио у Омеровој драги, да би мало касније исти устаници „заплијенили још 60 других коња хране”.¹³⁴ Устаници су истог мјесеца запалили Бјелај близу Босанског Петровца, из кога су отели „200 комада говеда, 45 коња, 1100 оваца и коза и нешто пртљага”.¹³⁵ Након спаљивања два муслиманска села код Рисовца (покрај Босанског Петровца), почетком јуна исте године, устаници „зарибише до 2000 оваца, 400 говеда и 40 коња”.¹³⁶ Грмечка устаничка чета освојила је 9. јуна 1876. муслиманско село [Х]арапушу код Босанске Крупе и задобила „около 300 коња, 400 говеда, 600 глава ситне стоке [као и] сваковрснога жита и живежа више, него што могаше пони[ј]ети”. Устаници под командом Деспота Деспотовића и Марка Ђенадије су током истог мјесеца у сукобу са турском војском код Јеловца на Козари „задоби[ли] 35 глава говеда и 3 коња”.¹³⁷ Здруженим ударом устаника попа Карана, Милановића, попа Василија Вајана Ковачевића и Станка Бабића на Саницу, јула 1876, запаљена су три муслиманска села – [Х]рустово, Језерце и Доња Са-

¹²⁸Владимир Красић, *н. д.*, 127, 209.

¹²⁹*Primorac*, IV, br. 45, 13. 4. 1876.

¹³⁰Hajrudin Ćurić, *н. д.*, 58.

¹³¹*Primorac*, IV, br. 45, 13. 4. 1876.

¹³²*Српске новине*, XXXIV, бр. 86, 20. 4. 1876.

¹³³*Исто*, бр. 108, 18. 5. 1876.

¹³⁴*Primorac*, IV, br. 64, 27. 5. 1876.

¹³⁵Hajrudin Ćurić, *н. д.*, 75–76.

¹³⁶*Primorac*, IV, br. 71, 13. 6. 1876.

¹³⁷*Isto*, br. 73, 18. 6. 1876.

ница и отето „око 200 великог а 350 малог скота”.¹³⁸ Устаници под командом Симе Давидовића и Милановића су мало иза тога попалили бројна муслиманска села у околини Скуцаног Вакуфа и Каменграда,¹³⁹ након чега су били богатији за „1000 коња, 1600 рогате марве, 2000 оваца и множину других ствари”.¹⁴⁰ Пуковник Деспотовић је, уводећи строжу дисциплину у снабдјевању, све лично провјеравао у спремиштима, до најмањих ситница. Неке устаничке чете, као што је то био случај са Козарском, спречавале су проневијере увођењем унутрашњих закона. Тачком 2. закона о управи устаника на Козари строго је кажњавана пљачка или крађа, док је тачка 13. истог закона предвиђала да се сва роба опљачкана током рата износи на хрпу и равноправно дијели.¹⁴¹

Организована пљачка стоке и других прехранбених намирница била је дио званичне устаничке политике од првих дана устанка. Осим од босанских муслимана, стока се отимала и од српских и католичких сељака. Отимање стоке у босанско-градишком крају за потребе устанка започело је са покретањем првих ратних операција. Од српских и католичких сељака су отимани волови, краве, овце, козе, коњи, кобиле и свиње.¹⁴² Тако су од неког лојалног босанског Србина Стојана Торомана из Клековаца крај Босанске Дубице устаници јануара 1876. отели четири, а од Јове Ристића из Демироваца, такође код Босанске Дубице, пет грла крупне стоке, као и пет стијегова сијена са 18 запрежних кола. Истог мјесеца 16 устаника је од Марка Русмира из Агића крај Босанске Дубице отело 12 грла крупне стоке. У српском селу Влашковцу, у близини Босанске Дубице, устаници су маја 1876. украли двије кошане или 80 товара кукуруза. Устаници снаге 80 људи су јуна 1876. мирном српском становни-

¹³⁸*Isto*, V, br. 83, 13. 7. 1877.

¹³⁹*Isto*, IV, br. 87, 21. 7. 1876.

¹⁴⁰*Isto*, br. 90, 28. 7. 1876.

¹⁴¹Milorad Ekmečić, *n. d.*, 223, 242–243.

¹⁴²МКП, РЗХШ–ОИС, инв. бр. 334 (табела бр. XII), инв. бр. 335 (табела бр. XIII), инв. бр. 336 (табела бр. XIV), инв. бр. 337 (табела бр. XV), инв. бр. 338 (табела бр. XVI), инв. бр. 339 (табела бр. XVII), инв. бр. 340 (табела бр. XVIII), инв. бр. 341 (табела бр. XIX), инв. бр. 342 (табела бр. XX), инв. бр. 343 (табела бр. XXI), инв. бр. 344 (табела бр. XXII), инв. бр. 345 (табела бр. XXIII), инв. бр. 346 (табела бр. XXIV), инв. бр. 347 (табела бр. XXV), инв. бр. 348 (табела бр. XXVI), инв. бр. 349 (табела бр. XXVII), инв. бр. 350 (табела бр. XXVIII), инв. бр. 351 (табела бр. XXIX), инв. бр. 352 (табела бр. XXX), инв. бр. 353 (табела бр. XXXI), инв. бр. 354 (табела бр. XXXII), инв. бр. 355 (табела бр. XXXIII), инв. бр. 356 (табела бр. XXXIV), инв. бр. 357 (табела бр. XXXV), инв. бр. 358 (табела бр. XXXVI), инв. бр. 359 (табела бр. XXXVII), инв. бр. 360 (табела бр. XXXVIII), инв. бр. 361 (табела бр. XXXIX).

штву села Влашковић и Шиклођан код Босанске Дубице отели 11 волова. Наредног мјесеца у српском селу Јазавцу крај Босанске Градишке из четири куће отели су осам волова. У децембру 1876. године 20 устаника упало је у Пискавицу код Бањалуке и Марку Кабаку отели су четири вола, а стоку од Ане, Станка, Стојка и неке ствари од Николе Гарића, након чега су се повукли у устаничку базу на Козари. Стоку су истог мјесеца отели и Стевану и Јови Косовац у Бистрици код Бањалуке. У бањалучком предграђу Понир устаници су неком Теши отели сву покретну имовину. Устаничка дружина окупљена око Јове Шкрбића из Голеша отела је у јуну 1877. од неког Гајића, лојалног турским властима, двије оке меда и шест ока сувог меса.¹⁴³

На питање зашто католици нису помагали српске устанике, неки старац је одговорио: „Волили смо их док нам нијесу куће попалили и благо отјерали, а како ћеш их онда волити кад су те оставили без ичега”. Тако су католику из ливањског краја Јакову Римцу „отјерали усташе 70 коња и говеда”. Богатији босански католици из околине Ливна били су устаницима принуђени давати један дио приноса. Католичком кнезу у Оргузу код Ливна Стипану Репићу, иако је устаницима редовно помагао са шест дуката, слао им опанке, месо и ракију, на прољеће 1876. српски устаници су отели „103 козе”, а потом и „200 комада јаради и причади Пеливанових и Бике Дувњака из Чуклића”. Потом су „ту исту ноћ попалили 30 кућа у Оргузу и кућу Дервишаге Латифића, те кукурузану са 100 товара кукуруза у клипу и отјерали му 31 говече”. Трговцу и градоначелнику Ливна Иви Слипчевићу, његовој браћи и браћи Кутлешама устаници су отели „200 овнова г. 1876. и половину заклали, а половину отјерали. Још су им отели 4 коња од најамника Јандре Чичка”.¹⁴⁴ На другој страни Босне, у босанској Посавини, и у посљедњој фази устанка рачунало се на помоћ босанских католика. Њих је, како је истакнуто у једном извјештају са терена, требало плански придобијати како би устанике „могућом храном и живежом” помагали.¹⁴⁵

Када је Крецо стигао у Бабићев логор у Црним Потоцима, овај му је заповиједио пљачку говеда за устанике. Паљењем Бјелаја, Крецо, како пише, задобија доста блага, говеда и коња, а у Саници сит-

¹⁴³МКП, РЗХШ–ОИС, инв. бр. 52/76, инв. бр. 2849, инв. бр. 182/76, инв. бр. 388/76, инв. бр. 393/76, инв. бр. 459/76, инв. бр. 173/77.

¹⁴⁴Stipo Marković, *n. r.*, 448–449, 450–451, 452.

¹⁴⁵АС, МИД–ПО (1871–1918)–I/265, I/266, I/267, I/268, I/269, I/270, I/271, No. 11, Пов. No. 160, Б/2, Фрањо Завидовић – Јовану Ристићу, Маглај 12 (24) март 1878.

но благо, волове, коње и краве. По освајању чардака и имања богатих босанско-муслиманских бегова амбари богати прехранбеним намирницама су се печатили, прије свега да би се спријечила крађа. Крецо је после освајања чардака Хасан-бега Куленовића у Мраморима код Кулен-Вакуфа попечатио све амбаре са кукурузом, а кључеве и „тевтер“ (свеска – Б. Т.) са пописом заплијењене робе дао је да води устаник из његове чете Стево Торбица. Током устаничког покрета, осим стоке, јањаци и коза, хватала се и живина (пилићи, кокошке) и одмах пекла. Крецо је једном приликом у некој напуштеној кући наишао на велику кацу трулог киселог купуса, који се, на несрећу, није могао „од смрада јести“.¹⁴⁶ Осим трговине стоком, врло популарна међу устаницима била је трговина говеђим кожама. Крецо је у том смислу током устанка развио прави посао. Он је упадима у подручје Пливе (код Шипова – Б. Т.) током лета 1877. заплијенио око 2.000 грла стоке,¹⁴⁷ као и „довољно шенице, пиринча и. т. д.“¹⁴⁸ И сам Деспотовић имао је знатан приход озакоњењем препродаје стоке. Он је од сакупљене стоке током борби вођених око Босанског Петровца, Босанског Грахова и Гламоча 1876. остварио значајан новчани приход за војску, у износу од укупно 15.830 гулдена.¹⁴⁹ Након краха Црних Потока, августа 1877, генерал Деспотовић је правдао немоћ наставка оружаних акција чињеницом да су му аустроугарске пограничне власти након бијега, осим бројних других ствари, заплијениле и 500 грла стоке.¹⁵⁰ Осим тога, пријетила је оштра зима, током које устаници тешко да су се могли прехранити, будући да је још на јесен 1877. услед невремена „по целој јужној Босни храна [била] упропашћена“.¹⁵¹

ЗАКЉУЧАК

Будући да нису били јединствено организована војска, устаничке чете у Босни 1875–1878. биле су одјевене у обичну свакодневну ношњу. Тек понеки устаник носио је војну кабаницу, шињел и капут. Изузетак је пуковник Деспотовић, који је у Босну дошао као

¹⁴⁶А БиХ, Животопис, своје ручно Перо Крецо Војвода.

¹⁴⁷Milorad Ekmečić, *n. d.*, 248, 281.

¹⁴⁸Српске новине, XLV, бр. 136, 21. 6. 1877.

¹⁴⁹Ибрахим Тепић, *н. д.*, 469.

¹⁵⁰Milorad Ekmečić, *n. d.*, 290.

¹⁵¹Српске новине, XLV, бр. 225, 14. 10. 1877.

већ униформисани руски и српски официр. Исхрана устаничких чета била је такође слаба и зависила је од помоћи одбора са аустроугарске територије. Главна храна био је некавалитетан кукуруз. До мяса и квалитетнијих прехранбених производа устаници су долазили пљачком становништва свих вјера. Када је бечки двор почетком 1876. одлучио да затвори границу са Босном, то је изазвало велику глад међу устаницима.

БИБЛИОГРАФИЈА:

а) Необјављени извори

Архив Босне и Херцеговине, Сарајево, рукописна збирка

Архив Србије, Београд, Министарство иностраних дела – Политичко одељење (1871–1918)

Музеј Козаре, Приједор, рукописна заоставштина Хасана Шкапура (грађа из Оријенталног института у Сарајеву)

Музеј Републике Српске, Бања Лука – архивска грађа збирке османско-турског периода (1527–1878)

б) Објављени извори

[Алимпих], Милева. *Живот и рад генерала Ранка Алимпиха у свези са догађајима из најновије српске историје*. Београд: Српска краљевска државна штампарија, 1892.

Baltić, Jako. *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vremena u Bosni*. Sarajevo, Zagreb: Biblioteka Iz Bosne Srebrene, Sinopsis, 2003.

Прота Васић, Игњат. *Дневник*, књ. I. Шабац: Либерална штампарија, 1889.

Vego, Marko. „Pisma o Bosansko-hercegovačkom ustanku od 1875 do 1878 god.” *Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s., istorija i etnografija*, IX, (1954), 43–70.

Капицић, Хамдија, ур. „Застава” о Босни и Херцеговини 1874–1876, књ. III. Сарајево: Свјетлост, 1954; 1876–1878, књ. IV. Сарајево: Свјетлост 1956.

Marković, Stipo. „Uspomene don Stjepana Krešića iz Bosanskog ustanka 1875–1878. god”. *Godišnjak Arhiva i Društva arhivista BiH*, X–XI, (1970/71), 411–464.

Микић, Ђорђе, прир. Стојан Бијелић, *Казивање паметара о прошлости Бање Луке и Крајине*. Бања Лука: Баштина, 1996.

Стевичић, Милан, Милорад Радевић, прир. Петар Мркоњић (Петар А. Карађорђевић), *Дневни записци једног усташа о босанско-херцеговачком устанку 1875–1876. године*. Београд: Историјски институт, Мешовита грађа (miscellanea), књ. 7, Грађа, књ. 18, 1979.

Ćurić, Hajrudin, prir. *Arhivska zbirka Vladimira Desnice, prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanku u Bosni 1875–1878*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Građa, knj. XVII, odjeljenje društvenih nauka, knj. 13, 1971.

в) Штампна

Primorac, Kraljevica (1875, 1876, 1877)

Српске новине, Београд (1876, 1877)

г) Монографије

Evans, Artur Dž. *Kroz Bosnu i Hercegovinu peške tokom pobune augusta i septembra 1875*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1965.

Evans, Artur Dž. *Ilirska pisma*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1967.

Ekmečić, Milorad. *Ustanak u Bosni 1875–78*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1973.

Живојиновић, Драгољуб Р. *Краљ Петар I Карађорђевић (1)*. Београд: БИГЗ, 1994.

Карановић, Милан. *Четовање Војводе Петра Мркоњића, краља Петра, по Босанској Крајини 1875–76, по причању његовог четника – посилног*. Сарајево: Штампарија Петра Н. Гаковића, 1921.

Красић, Владимир. *Устанак у Босни 1875–1878, грађа за новију српску историју рата за ослобођење*, Нови Сад: Штампарија А. Пајевић, 1884.

Пелагић, Васо. *Историја босанско-херцеговачке буне*. Сарајево: Свјетлост, 1953.

Теинових, Братислав. *Српски устанак у Босни 1875–1878*. Бања Лука: Музеј Републике Српске, 2006.

Тепић, Ибрахим. *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1988.

Forsyth, William. *The Slavonic Provinces south of the Danube, A Sketch of their History and Present State in Relations to the Ottoman Porte*. London: John Murray, 1876.

Чубриловић, Бранко. *Хајдук Пеција 1826–1875*. Сарајево: Народна просвјета, 1954.

д) Чланци и расправе

Босанац. „Рањеник, прича из Босне”. *Босанска вила*, II, бр. 20, (1887), 305–307.

Иванчевић, Петар С. „Петар (Пеција) Поповић, српски јунак и ратоборац”. *Јавор*, XIX, бр. 4, (1892), 57–60.

Merlak, Viktor. „Petar Mrkonjić (poveljnik slovenskih ustašev v Bosni – današnji jugoslovanski kralj)”. *Slovenski narod*, 18. 1. 1919, 1; 20. 1. 1919, 1.

Nikolić, Desanka. „Kako se oblačila narodna vojska u Srbiji u XIX veku (Prilog proučavanju vojnog odevanja u nas)”. Vesnik, br. 17, (1971), 157–171.

Pavličević, Dragutin. „Odbori za pomaganje i bosanski prebjezi u sjevernoj Hrvatskoj tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka 1875–1878”. Radovi, br. 7, (1975), 219–248.

Поповић, Алекса З. „Један детаљ из живота Петра Пеције Поповића, из љетописа српске парохије добрљинске”. Vrbaske novine, 27. 8. 1933, 2.

Теиновић, Братислав. „Музеологија и музеографија о устанку босанских Срба (1875–1878), прилог каталогу изложбе Српски устанак у Босни 1875–1878”. Гласник Удружења музејских радника Републике Српске, VI, бр. 6, (2008), 37–52.

Toman, Aleksander. „S Petrom Karadjordjevičem v Bosni”. Domovina, 20. 5. 1921, 2–3; 27. 5. 1921, 2–3.

У[зелац], П[етар]. „Сељак лечник. (Слика из босанског устанка)”. Застава, 3. 11. 1889, 1–2.

Mr. sci. BRATISLAV TEINOVIĆ

MUSEUM OF REPUBLIKA SRPSKA, BANJA LUKA

SUPPLY OF TROOPS IN 1875–1878

BOSNIAN UPRISING

(Summary)

The paper brings information on the part of the rebel life dealing with daily struggle to keep the men fed and dressed during the 1875 to 1878 uprising in Bosnia. The fighters did not wear uniforms. Many of them wore their traditional ethnic wear: Bosnian, Montenegrin, Herzegovinian, Dalmatian, and Turkish. Some wore uniforms of Austrian frontiersmen. Colonel Mileta Despotović decided to change this practice and ordered a thousand new overcoats, jackets, pants and shoes in order to have his troops dressed like Serbian army. During the campaign, the men would sleep in any place that was safe. The food was scarce and not very nutritious. The maize porridge, cooked until very dry, was the main food. In the days of celebration of victory or on the family patron saint's day, the rebels would drink wine and slaughter lambs and other cattle. Except for the maize porridge, the men would sometimes have various kinds of beans. Sometimes, the troops were so malnourished and poorly supplied they became depressed, which in turn jeopardized the whole military operation. Organized plundering has almost been made a rule since the day one of the uprising. Until colonel Despotović came from Serbia to become a head commander, looters would regularly raid Muslim villages to steal food from the villagers. They would take cattle, cheese and other dairy, wheat, oat, corn, beans and other produce. Serb and Catholic

villages have not been spared either. When the food was in short supply, the men went foraging for berries and mushrooms. They would drink wine and plum schnapps, even beer could have been found in the Mrkonjić's camp. They smoked tobacco and some of their commanders, like Mrkonjić, smoked cigarettes.

KEY WORDS: clothes, food, supply, insurgents, Bosnia 1875–1878